

УДК 82.0

ОЛЕНА КОБЗАР

(Полтава)

МІФОПОЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Ключові слова: міфопоетика, міфопоетичний аналіз, міфологема, текст, гіпертекст, експліцитний, імпліцитний.

Міфопоетичний метод літературознавчого аналізу художнього твору спрямований на вивчення архетипних і символічних явищ, він активно використовувався з 1960-х рр. у працях представників московсько-тартуської школи (В.В. Іванов, В.К. Топоров, Ю.М. Лотман та ін.). Його мета – виявити провідні міфи й трансформації їхнього змісту в художньому творі певної епохи та середовища, у творчій системі певного автора. Метод має міждисциплінарний підхід, звертаючись до філософії, психології, антропології, соціології й рецептивних учень.

Методологічною проблемою міфопоетичного аналізу є розгляд рецепції та інтерпретації міфу в художньому тексті. Хоча, за Ф. Шеллінгом, кожен поет свідомо чи позасвідомо послуговується міфами, запозичуючи, трансформуючи і ретранслюючи їх у своїх творах, не всі наративи міфологічні, навіть якщо вони передають зміст міфу. Предметом міфопоетичного аналізу є проблеми міфологічного, символічного, архетипного як «найвищого класу універсальних модусів буття у знаку» (В. Топоров). Художні тексти можуть виступати в «пасивній» функції джерел, що свідчать про присутність у них цих модусів, або ж в «активній» функції зразків міфотворення, коли вони самі формують і демонструють міфологічне, виводячи його із глибин несвідомого на рівень усвідомлення.

Зазначимо, що письменники по-різному позначають зв'язок із міфом, наприклад через залучення до твору імен міфологічних персонажів (починаючи з його назви) або через посилання на міфологічний контекст. Почасти вони вводять у текст міфологічну деталь (мотив, образ), які містять ключ для розуміння твору, посилаючись на стійкість міфологічного субстрату. Завдання міфопоетичного

аналізу – виявити той елемент, що дозволяє вийти на більш широкий контекст, який формує смисл твору або допомагає його віднайти. Сюжет твору може містити явні ознаки добре відомої міфологічної наративної схеми, або, як художній топос, не мати великого значення у потрактуванні твору. Тому для того, щоб надати твору міфологічного виміру, недостатньо використання елементів міфологічного походження, необхідно, щоб текст набував загальнолюдського позачасового значення.

Міфопоетичний аналіз художнього твору сприяє глибокому дослідженню його змісту, поясненню мотивації вчинків та поведінки персонажів, відкриває міжкультурні та інтертекстуальні зв'язки. Міфопоетичний аналіз є одним з аналітичних способів, що дозволяє виявити у творі міфологічні мотиви, сюжети, образи, які завдяки власній ємності та виразності дають можливість автору надати твору особливого й різнопланового змісту. Інтерпретація тексту за його міфологічними мотивами вможливує розкриття його імпліцитного символічного смислу, полісемантичності та неоднозначності розповіді.

Міфопоетичний аналіз розглядає проблему функціонування міфу в літературі в діахронічній перспективі, що, завдяки виділенню та дослідженню найбільш характерних міфем, надає можливість простежити за розвитком міфу в часі.

Аналізуючи міфопоетику літературних творів, дослідники ставлять перед собою завдання класифікувати основні форми поєднання семантичного поля міфу й авторського тексту. Такі класифікації являють собою насамперед узагальнення основних підходів авторів до міфів, до функціонування елементів міфів у художньому тексті. Виділяють три **основні шляхи міфопоетики**: 1) використання автором традиційних міфологічних сюжетів та образів шляхом їхньої інтерпретації і трансформації (міфологічні елементи безпосередньо формують проблематику твору);

2) творення авторського міфу, коли організація художнього тексту підпорядковується законам поетики міфу (міф використовується як модель структури, за зразком якої створюється новий міф);

3) міфологічна стилізація, у якій автор лише формально імітує стиль міфу (міф відіграє роль декоративного елемента) [4, с. 39-40].

Для аналізу міфологічних елементів і структур художніх творів у сучасному літературознавстві застосовуються численні методики, які, на нашу думку, доцільно розподіляти за основними аспектами їхнього використання.

1. **Семантичний аспект** вимагає залучення тезаурусної методики (використання енциклопедичних, тлумачних, фразеологічних словників і довідкової літератури), дефінітивної методики (виділення міфологем у тексті через експліцитно виражені значення), зіставної методики (виявлення спільних і відмінних рис первинних і літературних міфів), типологічної методики (виявлення подібності та різниці серед міфологічних елементів, їх угруповання за допомогою ідеалізованої узагальненої моделі).

2. **Функціональний аспект** досліджується за допомогою дистрибутивної (аналіз сукупності всіх оточень, у яких перебуває міфологема), функціональної (визначення функцій використання міфологічних елементів у тексті) методик.

3. Вивчення **структурного аспекту** зумовлює використання контекстуальної методики (розгляд міфологем у таких компонентах, як: а) тематичний, б) композиційний, в) хронотопний, г) характерологічний, д) сюжетний), методика структурного аналізу (розгляд із погляду структури всього тексту) [5, с. 17-21; 1, с. 56-68].

Ми розуміємо міфопоетику як поетичну інтерпретацію міфу, котра поєднує міфорецепцію і міфотворення, як, перш за все, авторський, «літературний» міф. Виходячи з цього, пропонуємо послідовну **методику аналізу** міфопоетичного твору, яка складається із трьох етапів:

1) виокремлення міфологічних сюжетів і мотивів, які використовуються автором у художньому творі, дослідження їхньої трансформації щодо первинного міфу;

2) розгляд дій, становлення та характеристик персонажів у ракурсі їхнього міфологічного походження та мислення, міфологічного спрямування їхньої репрезентації;

3) виявлення значення новоствореного міфу для розуміння дійсності як явища, що розвивається з точки зору автора та його персонажів, тобто в історичній перспективі та у взаєминах зі значеннями інших міфів зазначеного історично-культурного простору.

Різноманітні структури міфологічного твору, соціально-історичний контекст, естетичний світогляд митця містять «міфемі», «міфологеми» та «міфологічне забарвлення» (терміни Ж. Дюрана [7]). Порівняння авторської інтерпретації з архаїчним, античним, біблійним чи національно-історичним міфом допомагає розкрити не лише трансформації певного міфу (шляхом виявлення втрат міфем, їх інтерполяцій з інших міфів), але й факт його новоутворення. Тому поняття міфемі як найменшої значеннєвої одиниці міфологічного дискурсу є у міфопоетичному аналізі ключовим. Маючи структурну природу («архетипну», за К.Г. Юнгом, або «схемну», за Ж. Дюраном), міфема може містити міфологічний мотив, сюжет, символ, образ тощо. Міфема, що залучається до поетичного твору, втрачає свої «автохтонні характеристики та функції», перетворюється у міфологеми. Міфологема як «образна оздоба чи сюжетна канва, що вже стала традиційною», поширюється в художній літературі «на рівні асоціацій із міфічними прототекстами, алюзіями, ремінісценціями, цитатами тощо».

Не викликає сумнівів, що для виявлення безкінечної пластичності у побудові смислу міфологічні елементи художнього твору слід чітко впорядкувати, оскільки лише за цієї умови можливе їх повне осмислення. Таке впорядкування показує, що прийоми опрацювання міфологічного матеріалу (варіювання, продовження, дописування, обробка, осучаснення міфічного хронотопу, створення багатосюжетного контексту) повторюються на різних рівнях тексту, у різних контекстах, реалізуються у різних напрямках, перехрещуються поміж собою. Репродукція певного міфологічного елемента може виявитися у різних компонентах твору, у неочікуваних поєднаннях з іншими міфологічними елементами. Повторюваність, «стандартність» міфологічних мотивів, сюжетів, образів є однаковою мірою й умовою, і наслідком безкінечних можливостей їхньої транс-

формації. Міфопоетичний аналіз художнього твору за запропонованою методикою дозволяє надати безкінечним міфологічним смисловим зв'язкам певної впорядкованості.

У міфопоетичних творах трансформації міфологем відбуваються в системі вертикальних контекстів, що передбачає нашу роботу з метою виокремлення їхніх значень на трьох текстових рівнях: а) гіпотекстовому, б) текстовому, в) гіпертекстовому (за термінологією французького літературознавця Жерара Женетта з праці «Палімпсести» (1982)). Основними контекстами, в межах яких функціонують міфологеми на гіпотекстовому рівні, є лексико-семантичний, фразеологічний і синтаксичний, на текстовому – хронотопний і характерологічний, на гіпертекстовому – контексти творчості автора та сучасної йому літератури, контекст жанрово-стилістичної традиції та міжнаціональний жанровий контекст.

Ми аналізуємо міфологічні елементи драматичних творів на зазначених рівнях, відмічаючи імпліцитний/експліцитний характер їхнього втілення та відповідність значенню первинного міфу, що дозволяє вирішити такі завдання дослідження:

- визначити зміст та функції міфологічних елементів, що використовуються автором для створення міфологічного світу художнього твору, їхню відповідність значенню первинного міфу;

- виокремити структурні елементи тексту (заголовок, підзаголовок, епіграф, зав'язка, кульмінація, розв'язка, фінал) та контексти (тематичний, композиційний, хронотопний, характерологічний, сюжетний), на яких відбувається формування значень міфологізмів;

- систематизувати на кожному з текстових рівнів міфологічні елементи, які беруть участь у формуванні міфопоетичності, історичності та символічності тексту;

- встановити кореляцію семантичних трансформацій міфологічних елементів та структур тексту.

На **гіпотекстовому рівні** (внутрішні зв'язки елементів тексту) предметом міфопоетичного аналізу є структурні елементи міфологічної драми та жанрово-семантичні компоненти тексту. Ми виділяємо, насамперед, структурні елементи тексту, в яких відбувається формування авторського міфологізму, визначаючи місця концентрації міфологем, експліцитний/імпліцитний характер їхнього використання, динаміку зміни їхніх значень у структурі авторського тексту. Міфологізація драми відбувається в таких структурних елементах, як-от: а) заголовок, б) підзаголовок (авторське визначення жанру твору), в) експозиція, г) зав'язка, д) кульмінація, е) розв'язка, є) епілог. У семантичних полях зазначених елементів ми визначаємо наявність міфологем, їхні функції і трансформації порівняно з первинним міфом. Важливими елементами міфопоетичного аналізу на гіпотекстовому рівні є жанрово-семантичні компоненти (ліричний, драматичний, епічний, фольклорний), які зазвичай поєднуються у міфологічній драмі (на синтезі жанрових елементів наголошували ще романтики). Експліцитне/імпліцитне використання автором міфологем у

різних жанрових компонентах сприяє реалізації категорій міфопоетичності, історичності та символічності тексту.

На гіпотекстовому рівні розглядаються такі прагматичні елементи міфологічної драми, як простір, час, система персонажів, мовні коди. Міфопоетичний аналіз визначає міфологічні елементи у системі простору і часу («свого» (авторського) / «іншого» (міфологічного) / «межового» (синтезованого)), у системі персонажів (протагоністи, антагоністи, медіатори) та мовних кодів (символічні, інформаційні, інтеркультурні) [1], [5], [6].

Головним об'єктом міфопоетичного аналізу художнього твору на **текстовому рівні** є система компонентів: тематичний, композиційний, хронотопний, характерологічний, сюжетний, у полі яких ми виявляємо та досліджуємо різні типи й форми міфологічних елементів, їхнє семантичне наповнення, уточнюємо динаміку змін їхніх значень.

На **гіпертекстовому рівні** (зовнішні міжтекстові зв'язки) унаслідок семантичних трансформацій (поляризації чи інверсії) значення міфологізму розвивається, що надає йому статусу історичного мегасимволу, котрий виконує еволюційну функцію – відтворює ментальні цінності суспільства в цілому і його світорозуміння в межах мегатексту. Подальший розвиток приводить до переходу такого мегасимволу до розряду міфологічних концептів (суто язичницької культури, суто християнської культури, змішані чи трансформовані з концептів язичницької в концепти християнської культури [5]), які відтворюються у значній кількості текстів у межах циклу творів національної літератури чи в межах усїєї культури.

Контексти гіпертекстового рівня мають пріоритетний вплив на створення нових міфологем – від них залежить вибір і репрезентація міфологічних елементів композиції та персонажів.

За запропонованою методикою зробимо міфопоетичний аналіз трагедії Ф. Геббеля «Юдиф», узагальнивши його результати у таблиці (повний аналіз твору надається в монографії «Фрідріх Геббель: художні виміри міфу» [3]).

**Міфопоетичний аналіз трагедії Ф. Геббеля «Юдиф»
(узагальнювальна таблиця)**

№ п/п	міфологічні елементи		Експліцитні	Імпліцитні	Відповідають/ не відповідають біблійному міфу
	Елементи аналізу				
Гіпотекстовий рівень					
	Структурні елементи				
1	Заголовок		+		+
2	Підзаголовок			+	–
3	Експозиція		+		+
4	Зав'язка		+	+	+
5	Кульмінація		+		+

6	Розв'язка		+		-
7	Епілог			+	-
Жанрово-семантичні елементи					
8	Ліричний компонент		+		-
9	Драматичний компонент		+		+
10	Епічний компонент		+		+
11	Фольклорний компонент		-		-
Прагматичні елементи					
12	Простір	авторський		+	-
		міфічний	+		+
		межовий		+	-
13	Час	авторський		+	-
		міфічний	+		+
		межовий		+	-
14	Система персонажів	протагоністи	+		-
		антагоністи	+		+
		медіатори		+	-
15	Мовні коди	символічні	+		+
		інформаційні	+		+
		інтеркультурні		+	-
Текстовий рівень					
Система контекстів					
16	Тематичний		+		+
17	Композиційний		+		-
18	Хронотопний		+		+
19	Характерологічний		+		-
20	Сюжетний		+		+/-
Гіпертекстовий рівень					
21	Міфологічні символи		+		-
22	Міфологічні концепти			+	-

Міфопоетичний аналіз наочно демонструє використання автором міфологем в усіх структурних елементах твору, спосіб їхнього вираження (експліцитний) та динаміку зміни їхнього значення (інша розв'язка, новий фінал) щодо біблійного міфу. Трагедія «Юдиф» поєднує в собі епічні, драматичні та ліричні жанрово-семантичні компоненти, які також містять елементи авторського міфологізування. Авторський простір і час присутні в творі імпліцитно і не відпо-

відають первинному міфу, тоді як міфічний простір і час зображуються Ф. Геббелем експліцитно, відповідно до біблійного міфу. У системі персонажів лише антагоністи представлені драматургом експліцитно відповідно до біблійного тексту, тоді як протагоністи (представлені експліцитно) та медіатори (представлені імпліцитно) свідчать про авторське міфотворення. Інформаційні й символічні мовні коди Ф. Геббеля відкрито наслідують міфічні аналоги, латентні інтеркультурні коди є елементами «неоміфу». У тематичному, хронотопному, композиційному, сюжетному, характерологічному компонентах міфологеми реалізуються експліцитно, однак композиційний, сюжетний та характерологічний контексти суттєво трансформуються щодо біблійного міфу. На гіпертекстовому рівні міфологічні символи (представлені експліцитно) та міфологічні концепти (представлені імпліцитно) становлять основу загальнолітературного неоміфу.

Отже, трансформація первинних міфів у німецькій літературі XIX ст. характеризується їх оригінальним переосмисленням та орієнтацією на найбільш значущі версії, розроблювані світовою літературою. Різноманітними є також форми і способи опрацювання міфологічного матеріалу: продовження, дописування, обробки, численні прийоми осучаснення міфічного хронотопу, створення багатосюжетного контексту. Літературне функціонування міфологічних образів і мотивів характеризується складністю форм та засобів їхньої трансформації, що, як правило, орієнтуються на створення складних моделей світобачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 156 с.
2. Геббель Ф. Избранное : в 2 т. Т. 1. / Фридрих Геббель : [пер. с нем. и коммент. А. Карельского]. – М. : Искусство, 1978. – 639 с.
3. Кобзар О. І. Фрідріх Геббель: художні виміри міфу : [монографія] / О. І. Кобзар. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2011. – 324 с.
4. Низамиддинов Д. Н. Мифологическая культура / Д. Н. Низамиддинов. – М. : Гелиос, 1993. – 46 с.
5. Новикова М. А. Методика анализа символических значений / М. А. Новикова, Г. Е. Данилова. – Симферополь : Из-ние Симф. гос. ун-та, 1995. – 130 с.
6. Хартунг Ю. Гипертекст как объект лингвистического анализа / Ю. Хартунг, Е. Брайдо // Вестник Моск. ун-та. – 1996. – № 3. – С. 61–77. – (Сер. 9. Филология).
7. Durand G. Figures mythiques et visages de l'oeuvre: de la mythocritique a la mythanalyse / Gilbert Durand. – Paris : Dunod, 1992. – 364 p.

ЕЛЕНА КОБЗАРЬ

МИФОПОЭТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье рассматривается мифопоэтический метод литературоведческого анализа художественного произведения, направленный на изучение архетипических и символических явлений. Его цель – выявить ведущие мифы и трансформации их содержания в художественном произведении определенной эпохи, в творческой системе определенного автора. Метод способствует глубокому исследованию смысла художественного произведения, объяснению мотивации поступков и поведения персонажей, открывает межкультурные и интертекстуальные связи.

Ключевые слова: мифопоэтика, мифопоэтический анализ, мифологема, текст, гипертекст, эксплицитный, имплицитный.

ELENA KOBZAR

MYTHOPOETHIC ANALYSIS OF ART WORK

The article deals with mythopoetical method of literary analysis of art work, aimed at examining the archetypal and symbolic phenomena. Its goal is to identify the leading myths and transforming their content into art work of a defined era, in creative system of a particular author. The method facilitates the study of the deep sense of art, explanation of the motivations and actions of the characters' behavior, reveals the intercultural and intertextual relations.

Key words: *mythopoeitics, mythopoetic analysis, mythologem, text, hypertext, explicitly, implicitly.*

Одержано 3.10.2013 р.